

термина не может быть и речи. Западу необходимо пересмотреть свои подходы к пониманию исламского мира, чтоб не оказаться в плену надуманных угроз.

В поиске возможностей для диалога не последнюю роль могут сыграть и фрагменты сакральных текстов. Возможно, начало диалога пролегаєт и через следующий ниже аят Корана:

«Скажите: Мы уверовали в Аллаха и в то, что ниспослано нам, и что ниспослано Ибрахиму, Исмаилу, Исхаку, Йакубу и его потомкам, и что было даровано Мусе и Исе, и что было даровано Пророкам от Господа их. Мы не делаем различия между ними по вере и придерживаемся той же религии, что и Они». (Сура «Аль-Бакара», Аят 136)

В.Матвеев* (Київ, Україна)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА В ІУДАЇЗМІ І ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЄВРЕЇВ

Історично склалося так, що право на своє віросповідання, свободу релігії практично завжди були актуальними для євреїв. Адже самоідентифікація євреїв впродовж тисячоліть була невід'ємно пов'язана з їх релігією. Особливості самоідентифікації єврейського народу визначалися специфікою їх життя, специфікою галугу. Тора, іудаїзм тисячоліттями зберігали єврейську громаду від асиміляції, від знищення. Протягом багатьох віків євреї не мали можливості вільно сповідувати іудаїзм. Часто їх намагалися примусово повернути до християнства. Статус євреїв в тій чи іншій державі визначався специфікою взаємодії релігій, політикою, що проводилась державою по відношенню до іудеїв.

В античному світі системної дискримінації євреїв майже не існувало. За винятками недовгих періодів гонінь, в Єрец-Ізраель й на інших територіях, охоплених елліністичним впливом, євреям було надане право жити у відповідності до релігійних настанов іудаїзму і вести єврейське судочинство. Дискримінація євреїв, що носить системний характер, почала розвиватися з перетворенням християнства в державну релігію. Дискримінаційний правовий статус єврейства зберігався в Західній Європі до XVIII-XIX ст.ст., а в Росії – до революції 1917 р. [Матвеев В.І. *Бог у нас один// Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин.* - К., 2001]. Християнські гоніння в Європі, рішення Третього і Четвертого Соборів Католицької Церкви сприяли більшому відокремленню єврейського народу від оточуючого середовища. Четвертий Католицький Собор зобов'язав євреїв оселятися тільки в ізольованих кварталах - гетто. Останні проіснували понад п'ятсот років. Світ за межами єврейського кварталу, а пізніше – гетто, був незнайомим. Виходити туди вважалося досить ризикованим. Хоч в деяких країнах до євреїв ставилися з значною терпимістю, вбивства євреїв, насильницьке їх хрещення й погроми відбувалися значно частіше. Євреї ж царської Росії були відокремлені перш за все рамками смути осілости та іншими дискримінаційними законами імперії.

Розвиток буржуазних відносин спричинив необхідність реформування багатьох релігій. На ці процеси адекватно відреагував іудаїзм. Наприкінці XVIII ст. на політичній карті Європи відбулися значні зміни. Народи намагалися змінити застарілий суспільний устрій. Велика французька революція дарувала громадянські права, які були надто необхідні євреям. Нові закони у Франції, Великобританії, Німеччині відкрили перед євреями двері до європейських надбань, що раніше були закриті для них. В єврейському середовищі виникло бажання прилучитися до досягнень цивілізації. Зважаючи на консерватизм ортодоксів, цей процес було уповільнено. Більшість євреїв з початку й не поспішала прилучитися до процесу емансипації. А це тому, що занадто в них укоренився страх перед навколишнім світом. Певна частина євреїв не безпідставно боялася посилення контактів з християнами та навернення частини євреїв у християнство. Але представники єврейської інтелігенції вже тоді вважали й доводили, що деякі іудейські релігійні обряди

* Головний редактор газети "Відкриті двері", друкованого органу Руху Прогресивного Іудаїзму в Україні, к.філолог.н.

явно застаріли. Вони вирішили наблизити іудаїзм до сучасності й зробити його більш гнучким. Перебудова здійснювалася на основі певної модернізації релігійної ідеології та реформи іудейської культової практики.

В XIX ст. релігія більше не є всеохоплюючою, не носить “тотальний характер”. Якщо на початку XIX ст. в штетлах (єврейських містечках) життя все ще диктувалося законом і кагалом, то з середини XIX ст. відбулися відчутні зміни, зміщення акцентів у самоідентифікації євреїв. Процес секуляризації підвищив рівень свободи вибору й призвів до “сегментації” релігії. Релігія стала лише однією з сторін життя євреїв. Разом з тим “фокус” єврейського життя перемістився до синагоги. В інших сферах кагал значною мірою втратив свою силу. Раціоналізм єврейських мислителів Голландії та Італії пробудив в єврейському середовищі інтерес до світських наук і літератури. Він став передвісником Просвітництва, що поширилося пізніше в єврейських громадах Німеччини та інших країн. Сповідувалася ідея “бути євреєм дома та людиною – поза домом”, тобто поза синагогою й помешканням євреїв мав бути частиною оточуючого середовища. На перший погляд здається парадоксальним, але факт – консерватизм і Хаскала (єврейське Просвітництво) були не настільки відділеними одне від іншого явищами. Побудовані на раціоналізмі відносини між євреями і державою були кращими, ніж на релігійній основі.

Епоха Просвітництва й емансипація євреїв, що йшла за нею, знесли стіни гетто. Свій доробок в зміну єврейського життя внесло XIX ст. з його ідеями єврейського національного розвитку та політичного сіонізму. Поруч з релігійним сіонізмом виник політичний сіонізм, який почав суттєво впливати на процеси самоідентифікації євреїв. В XIX ст. став розвиватися рух з відродження сучасної держави Ізраїль. Більшість лідерів руху не були релігійними і підтримували ідею національного самовизначення євреїв на основі спільної єврейської держави. Сіонізм підірвав твердження про те, що єврейство є тільки релігійною спільністю, а не нацією. Різноманітні єврейські партії і організації на початку XX ст. проілюстрували поліфонічність підходів до подальшого розвитку єврейського світу й іудаїзму. Трагедія Холокосту й утворення сучасної держави Ізраїль вплинули не тільки на демографічні показники й міграції, але й на суттєві фактори доцентрового руху з фокусом в Єрець-Ізраїль. Нові умови в Європі, віротерпимість почали суттєво впливати на єврейське життя. Виступаючи інтегральним фактором, що підтримує стабільність етнічної системи, іудаїзм стає також дзеркалом змін у соціальній сфері, що саме спонукало до змін і в самому іудаїзмі.

Консервативна іудейська традиція вже не в змозі була задовольняти запити нових поколінь та давати відповіді на питання, що викликали нові ситуації в Європі й світі в цілому. Зародився реформістський або прогресивний іудаїзм, який став однією з відповідей на нові умови життя, що склалися у той час. Новий рух в іудаїзмі був спробою запровадити рівноправність із представниками інших віросповідань і титульної нації, а також доступ до світської освіти. Реформування іудаїзму почалося в Німеччині і поступово поширилося на інші європейські країни. Починаючи з XX ст., нові умови розвитку суспільства, утвердження віротерпимості, почали суттєво впливати на єврейське життя. Реформізм виступив за необхідність еволюції відповідно до вимог часу і підтримки динамічного характеру релігії.

Сучасні рухи в іудаїзмі безпосередньо чи побічно виходять з епохи Просвітництва. Хаскала викликала значне бродіння й у єврейських громадах Галичини, Російської імперії. Єврейська інтелігенція відчувала в Європі необхідність змін в повсякденному житті, в побуті, у відправленні культу.

Значну роль у реформуванні іудаїзму й емансипації зіграли єврейські інтелектуали, інтелігенція, зокрема Мойсей Мендельсон (Німеччина). Засвоївши та розвинувши у себе філософію Лейбніца, він привніс більше ясності у вирішення проблеми відношення розуму до віри й реформував концепцію іудаїзму. Мендельсон одним з перших спростував укорінене в суспільстві переконання, начебто життя євреїв у гетто є єдиною можливим засобом їх існування в діаспорі. Йому вдалося залучити євреїв, що вирвалися з гетто, до культурних європейських цінностей, творчості й мови Канта, Лессінга, Шіллера, Гете. Просвічені євреї виступили за усвідомлення, прийняття традицій і заповідей особистістю. У зв'язку з цим Мендельсон зі своїми співтоваришами взяли участь у перекладі Тори на

німецьку мову з метою надання можливості більш повного розуміння її змісту, змісту іудейських традицій, молитов і т. ін. Балансуючи між існуванням поза прогресуючою європейською цивілізацією (у гетто) і можливістю бути поглиненими навколишньою християнською більшістю, Мендельсон і його учень Давид Фриндлер заклали фундамент прогресивного іудаїзму з метою згуртування емансипованих євреїв. Багато в чому, саме завдяки їхній діяльності і працям Леопольда Цунца (Німеччина), були усунуті побутуючі в суспільстві середньовічні стереотипи уявлень про євреїв.

Єврейські просвітителі доводили, що ортодоксальний іудаїзм не є сталою та незмінною формою іудейської релігії, бо ж закони Галахи змінювалися й раніше. Історія єврейського Закону з часів Писання і до наших днів повна змін: введено цілий ряд нових молитов, обрядів, скасовані жертвоприношення, які замінили молитви, змінений статус жінки в родині і суспільстві в цілому, змінювалося визначення єврейства по батьку/матері і т.п. Реформісти вважають, що немає сенсу дотримуватися традицій, які втратили свій первісний зміст у зв'язку із розвитком цивілізації і наукової думки, досягненнями науково-технічного прогресу.

Ідеологи реформізму в іудаїзмі справедливо обстоюють необхідність посилення процесу розвитку там, де воно є дійсно необхідним. Представники Прогресивного іудаїзму виступають: за єврейське виховання в дусі плюралізму та соціальної справедливості; вивчення єврейських (першо) джерел, єврейських традицій і культури; постійний пошук відповідей на найбільш гострі питання, за рівноправність чоловіків і жінок; повагу до ближнього - єврея і не єврея.

Іудаїзм базується на трьох складових: на вірі (що спирається на принципи єдинобожжя і закони, що випливають з Тори), на громаді (з її традиціями, що базуються на спільності історії, мови, культури й інтересів) і на людині – особистості. Слід зазначити, що залежно від того, яка з цих складових домінує, ми стикаємося з тим чи іншим напрямком в іудаїзмі. На відміну від ортодоксального напрямку, в якому головний акцент робиться на вірі, прогресивний іудаїзм акцентує увагу на людині, із всіма її недоліками і інтересами. Реформісти вважають, що порятунок, мир і процвітання прийдуть не з приходом однієї людини (Месії), а залежать від спільних зусиль всього людства, спрямованих на перетворення світу. Разом з тим слід підкреслити, що прогресивний іудаїзм базується на основних традиційних цінностях іудаїзму, єврейських традиціях, історії і культурі.

Прогресивний іудаїзм, що виник за умов наданого громадянам права на свободу асоціації для відправлення релігійних культів, висунув нове визначення єврея як особи, що сповідує іудаїзм, який в основному розглядається як етична доктрина.

В середині іудаїзму релігійна свобода була ознакою його прогресивного розвитку. Антагонізм реформістського й ортодоксального напрямків в іудаїзмі викликав в середині XIX ст. появу консервативного іудаїзму. Ідеологи цього напрямку виступали за синтез традиції з поступовими реформами. Як і ідеологи прогресивного іудаїзму вони стверджували, що протягом історії іудаїзм пристосовувався до змін в житті суспільства, та що життя в сучасному суспільстві не може не призводити до певних змін як в релігійній концепції, так і в практиці. Але, на відміну від реформістів, вони стверджують, що зміни повинні бути поступовими і не торкатися основних принципів іудаїзму, наприклад, дотримання Суботи та кашруту. Сповідувачі прогресивного і консервативного іудаїзму вважають, що Тора написана людьми, які відобразили в ній соціальний, культурний і економічний уклад того часу, коли вона писалася. В питаннях Галахи – єврейського закону – позиції консервативного іудаїзму збігаються з позиціями ортодоксального напрямку: вони дотримуються положень Галахи XVI ст. І ті, й інші не вмикають світло у Суботу, не користуються автомобілем, не використовують ліфт і т.п.

З другої половини XIX ст. центром прогресивного іудаїзму стають США. У США прогресивний іудаїзм прийшов з хвилею міграцій німецьких євреїв, що набула значних масштабів з 1840 року. Ортодоксальні організації в США були тоді слабкішими за організації реформістів, а сама ситуація, життя в країні вимагали пристосування ортодоксальних канонів до нових умов. Реформа культу в американському іудаїзмі пішла шляхом, подібно німецькому.

У XIX ст. ідеї Хаскали й ідеї прогресивного іудаїзму проникають у Російську

імперію. Прогресивний іудаїзм на початку XIX ст. приходять в Україну разом зі створенням реформістських громад і будівництвом синагог. З початку XIX ст. Львів стає одним з центрів єврейського Просвітництва на території Галичини. У 1846 р. було завершено будівництво нової великої синагоги громади прогресивного іудаїзму, так званого Храму (Темпль) на площі Старий ринок у Львові. Рабин Ш.А. Швабахер проголошував свої проповіді в громаді німецькою мовою. У львівську групу просвітителів входили Крохмаль, Перль, Ертер, Раппапорт, Мізес та ін. Нахман Крохмаль, подібно Маймоніду, намагався всіляко примирити філософію з релігією. Важливо підкреслити, що діяльність галицьких просвітителів багато в чому визначила подальший розвиток науки й освіти серед євреїв краю. Все це було пов'язане з бажанням усвідомити себе євреєм у новому вимірі.

Поряд з тим, всезростаючий вплив галицьких просвітителів зіткнувся з конфронтацією з боку єврейських ортодоксів. На відміну, наприклад, від США, ортодоксальні традиції були надзвичайно сильними на терені України. Незважаючи на це й переборюючи опір ортодоксів, єврейські юнаки і дівчата почали захоплюватися світською літературою і літературою на івриті. У 1846 р. євреям був відкритий доступ у середні школи й університети. У зв'язку з цим збільшилася кількість євреїв Львова, зайнятих у вільних професіях. Авраамом Коном були написані нові підручники із релігійних предметів. Під керівництвом цього широко відомого рабина були засновані народні школи. Але рабин Кон і його син раптово вмирають. У ситуації, що склалася, в причетності до загибелі рабина були запідозрені його опоненти – представники ортодоксально іудаїзму. Незважаючи на перешкоди, посіяне реформістами насіння почало проростати. Зростає чисельність студентів-євреїв у вузах. Протягом кількох років працювала заснована рабином громади прогресивного іудаїзму Б. Левінштейном модернізована талмуд-Тора з викладанням світських предметів. Прихильники реформ і прихильники помірної асиміляції, спираючись на підтримку влади, заснували товариство із сприяння прогресу галицьких євреїв. До початку XX ст. у Львові функціонували численні синагоги, єврейські школи і бібліотеки. Показово, що до революції 1917 р. у Львівському університеті навчалось близько 1,5 тисячі євреїв (33% від загальної кількості студентів).

У середині XIX ст. дуже важливим центром поширення Хаскалі і прогресивного іудаїзму стає Одеса. Значна чисельність серед місцевих євреїв - вихідців з Німеччини і Галичини сприяла дуже ранньому їх поширенню в цьому портовому місті. У 1826 р. в Одесі була відкрита загальноосвітня школа з викладанням єврейських предметів, а в 1840 – перша в російській імперії хоральна синагога (Бродська). У 1909 р. в ній вперше було встановлено орган. Завдяки прекрасному хору, канторам: Н. Блюменталю та П. Мінковському й композитору Д.Новаківському, богослужіння в Бродській синагозі відрізнялися високим рівнем музичної культури. В Одесі функціонували різні видавництва, виходили єврейські газети і журнали різних напрямків. Функціонували реформістські початкові навчальні заклади. Завдяки просвітителям і реформістам на кінець XIX – початок XX ст. Одеса стає великим єврейським літературним центром. Представники прогресивного іудаїзму Одеси зробили вагомий внесок у справу освіти євреїв і розвиток системи єврейської освіти і культури.

Проте, вплив реформістів був надто послабленим із заснуванням і розвитком в Україні перших палестинофільських, сіоністських організацій. В організованих сіоністами школах викладання велося на івриті, працювали курси івриту й єврейської історії. Проте спроби заснувати єврейські школи з викладом світських дисциплін не принесли очікуваного успіху, оскільки на землях України зберігався надто сильний вплив ультра-ортодоксального іудаїзму.

У перші післяреволюційні роки продовжувався розвиток єврейської культури на ідиш й івриті, поширення сіонізму. Надалі підтримку радянської влади одержали тільки школи на ідиш з викладанням світських предметів. У 20-і роки XX ст. під контролем Єврейських секцій при ЦК компартії опинилися школи на ідиш, єврейські установи культури, друк і література на ідиш. Потім радянська влада почала закривати синагоги. Перестали видавати книги на івриті, а згодом їх взагалі вилучили з бібліотек. Значна частина такої літератури була на довгі роки відправлена в спецфонди або знищена. У зв'язку з активізацією цього процесу в 20-30-х роках хедери та ешиви були закриті, а

іврит – поставлений поза законом. Діяльність міжнародних єврейських організацій була взята під контроль. Пізніше відбувалося знищення не тільки так званої “буржуазної”, а й “пролетарської” єврейської культури. На відміну від дискримінації в царській Росії, що базувалася перш за все на християнському антиїудаїзі, радянська влада формувала радянську людину, гомо советікус, знищуючи релігійні й культурні коріння народів Радянського Союзу.

У 60-80 роки ХХ ст. були спроби відродити єврейську культуру, літературу на ідиш, але їхнє реальне відродження почалося в 90-ті роки минулого століття вже в незалежній Україні. У документах громадянина Радянського Союзу в п'ятій графі зазначалася “національність”. При цьому євреєм вважався той, в кого євреями були батько і мати, а якщо батьки належали до різних національностей, то надавалася можливість вибору національності за батьком або матір'ю.

Відродження іудаїзму та можливість повернення євреїв до традиційної самоідентифікації через різні напрямки в іудаїзмі пов'язане із створенням саме незалежної України. Символічно, що сучасний розвиток прогресивного іудаїзму в Україні збігається з набуттям нею державності і розвитком у країні демократії та релігійної свободи. Перша громада прогресивного іудаїзму “Надія” була зареєстрована в Києві у 1991 р. На сьогодні Релігійне об'єднання громад прогресивного іудаїзму в Україні налічує біля п'ятидесяти громад, а кількість охоплених їх діяльністю складає 13-15 тисяч осіб.

Іудаїзм, як ідентифікатор єврейської ідентичності, до ХІХ ст. відігравав в єврейському середовищі основну роль: релігійне в ньому історично перепліталось з етнічним. За даними наукових досліджень, з самого початку історії людства релігійний культ вплітався в життя різних племен і народів. Особливо це стосується євреїв, тому що іудаїзм виник як національна релігія. Релігійний культ євреїв відбивав особливості їх культури та побуту, а релігійні обряди, в свою чергу, приймали характер етнічних явищ. Хоч зауважимо тут, що в історії навряд чи ми зможемо віднайти приклади абсолютного збігу національного й релігійного.

Для того, щоб краще розібратися в питаннях, які ми розглядаємо, зробимо невеличкий історичний екскурс. В біблійний період євреєм вважався той, хто належав до іудейського національно-релігійного співтовариства. Після падіння Ізраїльського та Іудейського царств й виникнення значної кількості змішаних шлюбів, Ездру (5 ст. до н.е.) хвилювало подальше ослаблення національно-релігійної свідомості у євреїв. Тоді він став визначати належність до єврейської громади в першу чергу на основі релігійного критерію. Єврейська громада визнавала своїми членами лише тих, хто брав на себе відповідні релігійні зобов'язання. До 1-го ст. н.е. в іудаїзмі було вироблено чітке ставлення до євреїв, що прийняли християнство. Останні продовжували розглядатися як євреї у відповідності з правилом: “Єврей, навіть погрішивши, залишається євреєм” (Санх 44А). Але у правових відносинах їх єврейство вже припинилося.

Якщо раніше іудаїзм лежав в основі національної самоідентифікації євреїв, то в ХІХ-ХХ ст.ст. ситуація суттєво змінилася. Емансипація та секуляризація європейського єврейства викликали необхідність у модерному визначенні євреїв. Якщо ще в ХVІІ-ХVІІІ ст.ст. належність до єврейства визначалася галахічними критеріями (походження від матері-єврейки або прийняття іудаїзму), то з приходом епохи емансипації релігія значною мірою перестає слугувати основою правового статусу. Були й такі, які вважали, що антагонізм між єврейством й оточуючим його середовищем можна буде подолати, якщо іудаїзм буде проголошено однією з релігій, що прийняті в даному суспільстві поряд з католицизмом та протестантизмом, або єврейство буде розглядатися не як релігійна, а як культурно-етнічна група. Вибір релігії став розглядатися як особиста справа кожного індивідуума.

Варто зазначити, що процес формування особливостей сучасного іудаїзму було в цілому завершено в 70-ті роки минулого століття, після приєднання основних напрямків іудаїзму на Заході до Всесвітньої сіоністської організації.

Розглянемо, яка ситуація склалася в єврейській громаді України сьогодні. За даними Єврейської наукової Ради (Москва) релігійні євреї складають в Росії і Україні не

більше 3% від загальної кількості євреїв [1% - відвідують синагогу практично кожного дня, 2% - моляться дома). Дотримуються традиції тією чи іншою мірою – близько 10% (Й. Зисельс. *Развитие общинного процесса в Украине//Евреи Евразии. – 2002. - № 1. С. 17*). За даними дослідження ідентифікації євреїв колишнього Радянського союзу, проведеного на початку 90-х рр., не більше 6% єврейського населення належало до віруючих іудеїв. Серед них приблизно третина заявила, що іудаїзм є більше привабливим для них, порівняно з іншими віросповіданнями, а для 13% більше привабливим виявилось християнство [Див.: Членов Михаіл. *Быть евреем. Вчера. Сегодня. Завтра// Проблемы существования в диаспоре. - Минск, 2001*]. Цим ще раз було підтверджено тезу про те, що частини одного народу можуть сповідувати різні релігії. На думку М. Членова, дослідження підтвердили релігійну байдужість євреїв, виховану в них ще радянською владою. Ліквідація у паспортах та інших документах граfi “національність” актуалізує національну самосвідомість як визначальний фактор етнічної самоідентифікації.

Значну роль в питанні ідентифікації відіграють міграційні процеси та освіта. З розпадом Радянського Союзу на постійне місце проживання в Ізраїль виїхало приблизно 1,5 мільйони євреїв (Там же). З 560 тисяч євреїв, що емігрували з України за останні дванадцять років, близько 300 тис. виїхали до Ізраїлю, 130 тисяч – до США, 70 тисяч – до Німеччини, 60 тисяч – до інших країн [Зисельс Й. *Развитие общинного процесса в Украине // Евреи Евразии. – 2002. - № 1*]. Останніми роками чітко викристалізовується й зворотній процес – рееміграції.

Як відомо, одним з важливих чинників, який позначається на самоідентифікації етносу, є національно-релігійна освіта. За даними Центру єврейської освіти України, лише близько десяти тисяч дітей тією чи іншою мірою навчаються в системі єврейської освіти України. В нашій державі працює 26 денних та приблизно 60 недільних єврейських шкіл, 11 дитячих садочків, 8 ешив (релігійних навчальних закладів), близько 170 ульпанних (класних, шкільних) груп, Міжнародний Соломонів університет, два коледжі, а також все ширше використовуються дистанційні форми навчання.

На сьогодні в Україні нараховується близько 100 ортодоксальних й понад 40 реформістських іудейських громад. Працює більше двадцяти рабинів, з яких лише один – рабин Олександр Духовний, Головний рабин Києва й України громад прогресивного іудаїзму є громадянином України.

Реформістський іудаїзм (реформістський, прогресивний, ліберальний - синоніми), з’явився завдяки релігійній свободі. Саме завдяки релігійній свободі й розвитку демократії він став відроджуватися в нашій незалежній державі. Разом з тим, незважаючи на свою толерантність й відкритість, Рух прогресивного іудаїзму в Україні сьогодні стикається тут з опором, протистоянням з боку ортодоксальних, ультра-ортодоксальних іудейських організацій, чимало з яких схильні навіть не визнавати Рух повноцінним напрямком в іудаїзмі. Мали місце спроби тиску на реформістів і через місцеві органи влади з питань реєстрації ряду громад прогресивного іудаїзму. При цьому, слід зазначити, що подібні проблеми в основному виникають на рівні керівників на місцях. В умовах загрози національній та релігійній унікальності тих чи інших етнорелігійних спільнот прагнення до релігійної чистоти переважає над зусиллями із збереження народу.

Цілком природно, що зміни в українському суспільстві, які відбулися за останні роки, не могли не призвести й до зміни моделі ідентифікації євреїв. На прикладі взаємодії єврейських громад західної діаспори і української, а також беручи до уваги поширення прогресивного іудаїзму в нашій державі, можна прогнозувати посилення релігійного компоненту в житті єврейської громади України. Це, в свою чергу, сприятиме зближенню української моделі єврейства із моделлю західноєвропейською. Тут йдеться не стільки про ставлення до єврейської релігії як такої, скільки про іудаїзм як культурний фактор, що становить важливий аспект національної самосвідомості євреїв.